

JACEK GZELLA

KAROL WŁADYSŁAW STUDNICKI-GIZBERT (1867–1953)

Karol Władysław Studnicki-Gizbert (używał imienia Władysław) urodził się 15 listopada 1867 r. w Dyneburgu w zubożałej rodzinie szlacheckiej. Był najstarszym synem Adolfa i Izabeli z Fastykowskich, uczestników postania styczniowego. Dzieciństwo spędził w Dyneburgu, gdzie od 1877 r. uczęszczał do gimnazjum realnego. Tam zetknął się z ideami socjalistycznymi. W 1887 r. podjął naukę w Szkole Handlowej Leopolda Kronenberga w Warszawie. Wtedy też zaczął wygłaszać odczyty z ekonomii politycznej, socjologii i historii dla robotników warszawskich. Na przełomie lutego i marca 1888 r. brał udział w utworzeniu Polskiej Partii Socjalno-Rewolucyjnej Proletariat (tzw. II Proletariat). W końcu października lub na początku listopada tego roku został aresztowany i osadzony w Cytadeli. Zwolniony za kaucją, od połowy 1889 r. przebywał w Dyneburgu pod nadzorem policji, a pod koniec tegoż roku został zesłany na siedem lat na Syberię Wschodnią, skąd nadsyłał publikacje do warszawskiego tygodnika „Głos”. Po zakończeniu bezpośredniego dozoru policyjnego osiadł w Tobolsku, gdzie odbywał praktykę adwokacką w sądzie gubernialnym. Publikował także w prasie syberyjskiej.

Po powrocie z zesłania zamieszkał w Petersburgu, następnie w Warszawie, wiosną zaś 1897 r. w Wiedniu, gdzie wstąpił do Związku Zagranicznego Socjalistów Polskich. W grudniu tego roku został wybrany do Centralizacji oraz na zastępcę Leona Wasilewskiego w redakcji „Przedświtu” (drugi raz wybrany został do tych gremiów w 1899 r.). Jednocześnie współpracował z „Kurierem Lwowskim” i warszawskim „Głosem”. W kwietniu 1898 r. rozpoczął studia na uniwersytecie w Heidelbergu, jednak po konflikcie z Maxem Weberem przeniósł się do Wiednia, gdzie kontynuował naukę. Łączył ją z udziałem w wykładach

dach na uniwersytecie w Zurychu (studiów nigdy nie ukończył). Był delegatem na Międzynarodowy Kongres Socjalistyczny II Międzynarodówki w Paryżu w 1900 r.

Brak akceptacji dla postulatów niepodległościowych spowodowało stopniowe odchodzenie Studnickiego od ruchu socjalistycznego i jego bliskie związki z ludowcami. Po osiedleniu się we Lwowie opracował w 1901 r. program Polskiej Partii Ludowej, w którym kładł nacisk na kwestię wyodrębnienia Galicji. Wiosną zgłosił akces do Stronnictwa Ludowego, podjął także pracę w redakcji „Kuriera Lwowskiego”. Wobec niechęci ludowców do propagowania idei wyodrębnienia Galicji, z końcem 1902 r. przeszedł do organizowanego Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego (SD-N). W powołanej przez tę partię Szkole Nauk Politycznych we Lwowie prowadził wykłady z ekonomii i historii ustroju. Współuczestniczył w przygotowaniu programu SD-N, a w połowie 1903 r. założył we Lwowie związany ze Stronnictwem „Tygodnik Polski” (był jego faktycznym redaktorem). W tym czasie publikował także w innych wydawnictwach endeckich, np. w „Słowie Polskim”, „Głosie Polskim” czy „Tece”. Na łamach tego ostatniego wydawnictwa optował za koniecznością przygotowania kadr wojskowych do walki o odzyskanie niepodległości. Dążąc do realizacji tego postulatu wraz z Marianem Kukielem doprowadził do utworzenia Tajnej Organizacji Wojskowej „Nieprzejednani” (koniec 1904 r.) i wszedł do jej Komendy Głównej.

Po wybuchu wojny rosyjsko-japońskiej przygotował memoriał do władz japońskich, w którym postulował konieczność utworzenia legionu polskiego do walki z Rosją, zaś po wydarzeniach na Placu Grzybowskiem poparł antymobilizacyjną akcję PPS w Królestwie Polskim. Pogarszające się stosunki z władzami SD-N wpłynęły na decyzję o nielegalnym wjeździe do Warszawy (marzec 1905 r.), gdzie zamierzał stworzyć własną partię polityczną. Jednak w kwietniu tego roku zamieszkał w Petersburgu, skąd nadsyłał artykuły do „Gazety Warszawskiej” i „Kuriera Warszawskiego”. Tam też opracował program Partii Państwowości Polskiej, który od stycznia 1906 r. propagował w Warszawie. Nowej partii nie udało mu się założyć. Skoncentrował się natomiast na krytyce postępowania władz Narodowej Demokracji w trakcie wyborów do Dumy. Temu celowi służyły założone i redagowane przez niego w Warszawie wydawnictwa periodyczne: „Naród a Państwo” (1906–1907), „Sprawa Polska” (1907), „Myśl Polityczna” (1907). Od kwietnia do września 1908 r. wydawał w Petersburgu „Votum Separatum”. Zagrożony aresztowaniem pod koniec 1908 r. wyjechał do Galicji i podjął tam współpracę z „Kurierem Lwowskim”.

Wiosną 1910 r. Studnicki wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie wziął udział w Kongresie Polskim w Waszyngtonie. Do kraju powrócił we wrześniu 1911 r. Osiadł w Krakowie, związał się z redakcją „Krytyki” oraz „Wieku Nowego”. Podjął też działania mające na celu doprowadzenie do skoordynowania prac organizacji niepodległościowych. Z inspiracji J. Piłsudskiego zwołał Zjazd Irredentystów Polskich do Zakopanego, na którym powołano Polski Skarb Wojskowy (PSW). Wszedł do Zarządu PSW i z ramienia tej organizacji prowadził rozmowy z przedstawicielami Polskich Drużyn Strzeleckich. Uczestniczył w spotkaniu, w trakcie którego powołano Komisję Tymczasową Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych. Negatywnie oceniając działalność sekretarza PSW, był jednym z sygnatariuszy pisma do Rady Nadzorczej PSW (II 1913 r.) w sprawie podziału środków na działalność niepodległościową. Jako przedstawiciel PSW wziął udział we lwowskim kongresie Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych, a w styczniu 1914 r., jako zastępca Feliksa Młynarskiego wszedł do Komisji tej organizacji. Z jej upoważnienia prowadził rozmowy z władzami PSL „Piast” w sprawie przystąpienia ludowców do Komisji. Po rozłamie w Komisji stanął po stronie przeciwników Piłsudskiego.

Po wybuchu pierwszej wojny światowej z ramienia Naczelnego Komitetu Narodowego prowadził śledztwo w sprawie rozwiązania Legionu Wschodniego, następnie rozpoczął na terenie Królestwa Polskiego akcję werbunkową do Legionów. Jesienią 1914 r. podjął akcję agitacyjną w Niemczech i Rumunii na rzecz utworzenia państwa polskiego, na początku zaś roku następnego w Szwajcarii. Po zajęciu Warszawy przez wojska niemieckie w 1915 r. zamieszkał w tej miejscowości. Brał udział w listopadowym zjeździe Zjednoczonych Stronnictw Niepodległościowych, który powołał do życia Radę Narodową. Jako członek Komisji Wykonawczej tej organizacji uczestniczył w radomskim zjeździe komitetów narodowych z terenów okupowanych. Od władz niemieckich uzyskał zgodę na zorganizowanie w Warszawie uroczystości związanych z rocznicą uchwalenia Konstytucji majowej oraz pozwolenie na utworzenie Klubu Państwowców Polskich, partii, która rozpoczęła działalność w lipcu 1915 r., optując za utworzeniem państwa polskiego, powołaniem armii polskiej i ścisłą współpracą polsko-niemiecką. Po wydaniu aktu 5 listopada 1916 r. poparł akcję werbunkową, co doprowadziło do stopniowej izolacji politycznej jego i jego Klubu. Dzięki naciskom władz niemieckich został członkiem Tymczasowej Rady Stanu (TRS). W okresie kryzysu przysięgowego agitował za złożeniem przysięgi przez legionistów. W sierpniu 1917 r. został wykluczony z TRS. Od stycznia do lipca 1918 r. wydawał tygodnik „Naród a Państwo” (na przełomie września i października wydał dwa numery pisma). Z nominacji nie-

mieckiej stał się członkiem Rady Stanu, jednak oskarżony przez POW o próbę zamachu stanu (26 VI 1918 r.) został zmuszony do wycofania się z udziału w pracach Rady.

Po odzyskaniu niepodległości Studnicki prowadził szeroką akcję propagandową mającą na celu związanie Litwy z Polską. Od września 1919 r. był naczelnikiem Wydziału Statystycznego Cywilnego Zarządu Ziem Wschodnich, jednocześnie wchodził w skład redakcji pisma „Wschód Polski”. Począwszy od końca 1922 r. pracował jako konsultant w Ministerstwie Przemysłu i Handlu, z którego odszedł po przewrocie majowym, a od 1928 r. był związany w tym samym charakterze z Ministerstwem Spraw Zagranicznych. Współpracę z MSZ zakończył w 1930 r., po czym przeniósł się do Wilna, gdzie w latach 1930–1934 był wykładowcą w Instytucie Nauk Handlowo-Gospodarczych. Następnie osiadł w Warszawie.

W okresie międzywojennym nie angażował się w działalność partyjną. Dwukrotnie bez powodzenia kandydował do senatu (1935, 1938). Pozostał niezależnym pisarzem i publicystą politycznym. Stałą współpracę podjął jedynie z wydawanym w Wilnie przez Stanisława Mackiewicza dziennikiem „Słowo”. Drukował także teksty w innych ówczesnych periodykach np. „Niepodległości”, „Wiadomościach Literackich”, coraz częściej atakując sposób sprawowania władzy przez obóz sanacyjny. Doprowadziło to do procesów z ówczesnymi przedstawicielami władzy, np. Michałem Grażyńskim (1931), Stefanem Starzyńskim (1937). We wrześniu 1936 r. uczestniczył w zjeździe Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotniczej w Norymberdze, w trakcie którego poznał czołowych przywódców tej partii.

Po wybuchu II wojny światowej, już 14 września nawiązał kontakt z niemieckimi władzami wojskowymi, sugerując konieczność utworzenia rządu polskiego (miał wejść w jego skład), który winien zawrzeć pokój z III Rzeszą. Podczas pierwszych miesięcy okupacji przygotował kilka memoriałów skierowanych do władz niemieckich, w których postulował odtworzenie wojska polskiego oraz zmianę polityki niemieckiej na zajętych terenach. W lutym 1940 r. wyjechał do Berlina, gdzie został aresztowany i następnie osadzony w sanatorium w Neubabelsbergu. Po klęsce Francji został zwolniony i zamieszkał w Warszawie. Jego ówczesna działalność oraz interwencje w sprawie uwięzionych osób spowodowały osadzenie Studnickiego na Pawiaku (lipiec 1941–sierpień 1942). Na początku 1944 r. brał udział w rozmowach z władzami niemieckimi w Wilnie w sprawie utworzenia w tym mieście Polskiego Komitetu Opiekuńczego. Tuż przed wybuchem powstania warszawskiego wyjechał na Węgry, a następnie do Tyrolu. W dniu 12 marca 1945 r. wystosował

ostatni memoriał (do Heinricha Himlera), w którym zachęcał do tworzenia polskich formacji wojskowych spośród zwolnionych więźniów obozów koncentracyjnych.

Po zakończeniu wojny Studnicki zamieszkał w Rzymie, skąd pisał artykuły do prasy polonijnej w USA. Pod koniec 1945 r. przeniósł się do Londynu, gdzie nadal kontynuował działalność publicystyczną. Mimo izolacji politycznej, pogłębionej deklaracją udziału jako świadek obrony w procesie feldmarszałka Ericha von Mansteina (1948), współpracował przejściowo z „Wiadomościami” Mieczysława Grydzewskiego i czasopismem „Lwów i Wilno” Stanisława Maciekowicza.

Studnicki zmarł w Londynie 10 I 1953 r. W tydzień później został pochowany na St. Mary's Roman Catholic Cemetery. Pośmiertnie został odznaczony Orderem Odrodzenia Polski I kl. Odznaczony był również Krzyżem Niepodległości.

Podczas zesłania Studnicki odrzucił tezę o możliwości dokonania w Rosji przekształceń demokratycznych umożliwiających likwidację ucisku narodowego w tym kraju oraz odzyskania niepodległości w oparciu o liberalną Rosję. W państwie tym zaczął dopatrywać się, m.in. ze względu na zajęcie 2/3 terytorium Rzeczypospolitej szlacheckiej, głównego antagonisty, który jedynie w wyniku klęsk zewnętrznych zgodziłby się na odzyskanie przez Polskę niepodległości, stąd od 1897 r. poszukiwał sprzymierzeńca gotowego w trakcie wojny z Rosją wesprzeć działania społeczności polskiej w tym zakresie. Początkowo nadzieje swe wiązał z Japonią¹, a następnie z Austro-Węgrami. Zakładał możliwość wyodrębnienia Galicji, a po połączeniu tej prowincji z częścią lub całym zaborem rosyjskim, utworzenie z niej polskiego Piemontu. Nie wykluczał również możliwości przekształcenia monarchii habsburskiej w państwo trialistyczne². W pierwszym okresie działalności, ze względów taktycznych, w niewielkim tylko stopniu i stosunkowo rzadko wypowiadał się na temat Niemiec i zaboru pruskiego. Negatywnie oceniając społeczność polską zamieszkałą w państwie pruskim, optował za usamodzielnieniem także tego zaboru. Mimo dostrzegania wrogiej postawy Niemców wobec Polaków, dowo-

¹ Veto [W. Studnicki], *Stosunki polsko-rosyjskie*, Kraków 1897, s. 25 i n. Najważniejszą książką Studnickiego dotyczącą stosunku do Rosji była praca: *Sprawa polska*, Poznań 1910.

² Po raz pierwszy ideę wyodrębnienia Galicji zaprezentował w: tenże, *Wyodrębnienie Galicji a kwestia narodowościowa (Odpowiedź Rządzanowi, Daszyńskiemu i S-ce)*, „Przedświt” 1899, nr 9, s. 10–14. Najszerzej została ona zaprezentowana w: W. Studnicki, *Wyodrębnienie Galicji*, Lwów 1901.

dził, że stosowanie zasad demokratycznych w Rzeszy umożliwi zachowanie polskości w zaborze pruskim, podnoszenie zaś sprawy polskiej w tym zaborze może prowadzić do większego nacisku germanizacyjnego, spowoduje także zmniejszenie zainteresowania Niemców kwestiami wschodnimi i antyrosyjską współpracą z Austro-Węgrami³. Państwo niemieckie, uznawane początkowo za głównego obok Rosji, wroga polskości, następnie życzliwie odnoszące się do odbudowy państwowości polskiej, stało się dla Studnickiego, na przełomie 1908 i 1909 r., potencjalnym sojusznikiem sprawy polskiej. Ewolucja poglądów spowodowała jego sprzeciw wobec propagandy antyniemieckiej (obchody grunwaldzkie), podkreślanie mniejszego znaczenia ziem zaboru pruskiego dla odbudowy państwa polskiego, a także poszukiwanie ewentualnych nabytków terytorialnych lub rynków zbytu dla towarów niemieckich mających zainteresować Rzeszę antyrosyjską polityką⁴.

Po wybuchu wielkiej wojny Studnicki dostrzegając decydujące znaczenie militarne Niemiec w konflikcie zbrojnym, zarzucił rozwiązanie austro-węgierskie i opowiedział się w połowie 1915 r. za ideą związku Polski z państwami centralnymi, w którym decydujące znaczenie miała odgrywać Rzesza. Postulowany przez niego blok środkowoeuropejski miał doprowadzić do złamania hegemonii rosyjskiej na starym kontynencie⁵. Entuzjastyczne przyjęcie aktu 5 listopada, opowiedzenie się za odbudową Polski w trakcie wojny, państwa z granicami wysuniętymi na wschód, korelowało z rezygnacją z ziem będących przed wojną pod panowaniem niemieckim. Studnicki uważał przy tym, że zabór pruski miał dla Polski mniejsze znaczenie geograficzne, że prowincja

³ M.L. [W. Studnicki], *Westfalia*, „Gazeta Robotnicza” 1899, nr 9, s. 2–3; V. [W. Studnicki], *W sprawie zaboru pruskiego*, „Przedświt” 1899, nr 5, s. 2–3; Veto [W. Studnicki], *Manowce naszej myśli politycznej (Z powodu artykułu Trąbczyńskiego „Polska Partia Socjalistyczna w ostatnich pięciu latach”)*, „Krytyka” 1900, nr 10, s. 649; W. Studnicki, *Stosunek mocarstw do sprawy polskiej w r. 1863 (Z powodu „Studiów dyplomatycznych” J. Klaczki)*, „Słowo Polskie”, 27.06.1904, s. 3.

⁴ W. Studnicki, *Zmiana frontu*, „Votum Separatum” 1908, nr 5, s. 19; tenże, *Zmiany granic zaborów a Polacy*, „Kurier Lwowski”, 13.04.1909, s. 1; tenże, *Stosunek Królestwa do Rosji*, „Krytyka” 1909, nr 7, s. 15–16; tenże, *W sprawie obchodu grunwaldzkiego. Przeciw prądowi*, Kraków 1910, s. 6–7 i n.

⁵ Tenże, *Die Umgestaltung Mittel-Europa's durch den gegenwärtigen Krieg. Die Polenfrage in ihrer internationalen Bedeutung*, Wien [1914?], s. 5 i n. Zob. tenże, *Czy Polacy są zdolni do bytu samodzielnego? Nasze koncepcje polityczne* [cz. 1], „Goniec Poranny i Wieczorny”, 12.09.1915 [cz. 2]; tamże 13.09.1915; tenże, *Z powodu stanowiska poznańskiego*, „Goniec Poranny i Wieczorny”, 9.09.1915, s. 3.

ta była tylko „wspomnieniem historycznym”, które może ciążyć na współczesnych stosunkach polsko-niemieckich. Dla Niemiec pozostawienie w ich granicach spornych terytoriów miało stanowić gwarancję utrzymania postulowanego przymierza i skierować ekspansję polską ku wschodowi. Rozwiązanie polsko-niemieckiego sporu terytorialnego widział w przesiedleniu najbardziej aktywnego żywiołu polskiego z zaboru pruskiego na Kresy Wschodnie.

Po 1918 r., akceptując rozstrzygnięcia traktatu wersalskiego, minimalizując znaczenie antagonizmów w relacjach polsko-niemieckich, np. kwestii mniejszości narodowych, spraw gospodarczych, terytorialnych, Studnicki optował za zbliżeniem między obu państwami, które miało mieć charakter antysowiecki. Tylko w ścisłej współpracy polsko-niemieckiej dostrzegał możliwość utrzymania przez Polskę niepodległości. W okresie międzywojennym sformułował koncepcję bloku środkowoeuropejskiego, zgodnie z którą oba państwa miały mieć w nim równorzędne znaczenie, z czasem jednak zaczął Niemcom przypisywać decydującą rolę w tym polityczno-gospodarczym porozumieniu⁶. Przed II wojną światową, w imię wspólnego wystąpienia przeciwko Rosji Sowieckiej, zapobieżenia wybuchowi wojny, optował za daleko idącymi ustępstwami wobec III Rzeszy, np. przekształceniami terytorialnymi w Europie czy wyrażeniem zgody na wybudowanie na zasadzie wzajemności eksterytorialnych autostrad i linii kolejowych⁷. Koncepcji tych nie zarzucił w okresie wojny, domagając się od władz niemieckich odbudowy państwa polskiego z Kresami Wschodnimi. Na rzecz III Rzeszy rezygnował natomiast z Pomorza i znacznych obszarów Górnego Śląska⁸.

Studnicki konsekwentnie odrzucał zmiany terytorialne, jakie wprowadzono na mocy postanowień konferencji poczdamskiej. Wypowiadał się przeciw granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, dowodząc, że objęcie w posiadanie ziem niemieckich oraz utrata Kresów Wschodnich będzie utrwałać podporządkowanie Polski Rosji Sowieckiej. Opowiadał się za odtworzeniem granic sprzed II wojny światowej, a także wzmocnieniem roli Niemiec, państwa, które mogło przeciwstawić się sowietyzacji Europy⁹.

⁶ Tenże, *System polityczny Europy a Polska*, Warszawa 1935.

⁷ O konieczności przekształceń terytorialnych w Europie pisał już w 1920 r. W. Studnicki, *Wobec grozy położenia. Międzynarodowe stanowisko Polski*, Warszawa 1920, s. 16–17. Zob. także: tenże, *Wobec nadchodzącej II wojny światowej*, Warszawa 1939, s. 94–95 i n.

⁸ W. Studnicki, *Tragiczne manowce. Próby przeciwdziałania katastrofom narodowym 1939–1945*, Gdańsk 1995, s. 60 i n.

⁹ W. Studnicki, *Polska za linią Curzona*, Londyn 1953, s. 217 i n.

Wybrana literatura: Gzella J., *Koncepcje i działalność Władysława Studnickiego w pierwszych miesiącach II wojny światowej*, Przegląd Zachodni 1998, nr 2, s. 137–150; tenże, *Kształtowanie się orientacji proniemieckiej Władysława Studnickiego*, [w:] *W kręgu historii, politologii i edukacji. Studia i szkice dedykowane Profesorowi Witoldowi Wojdyle*, pod red. Z. Karpus, G. Radomski, M. Strzelecki, Toruń 2012, s. 589–608; tenże, *Między Sowietami a Niemcami. Koncepcje polityki zagranicznej konserwatystów wileńskich zgrupowanych wokół „Słowa” (1922–1939)*, Toruń 2011; tenże, *Myśl polityczna Władysława Studnickiego na tle koncepcji konserwatystów polskich (1918–1939)*, Toruń 1993; tenże, *Zaborcy i sąsiedzi Polski w myśli społeczno-politycznej Władysława Studnickiego (do roku 1939)*, Toruń 1998; tenże, *Zabór pruski jako „siła hamująca” odbudowę Polski w poglądach Władysława Studnickiego*, „Zapiski Historyczne” 2007, z. 1, s. 53–64; Mackiewicz S., *Stulecie urodzin Władysława Studnickiego*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1966, z. 9, s. 187–195; Osica J., *Politycy anachronizmu. Konserwatyści wileńskiej grupy „Słowa” 1922–1928*, Warszawa 1981; Piskozub A., *Nauki Władysława Studnickiego*, „Arcona” 2002, z. 3, s. 102–127; Ryńca M., Suleja W., *Studnicki Karol Władysław*, Polski słownik biograficzny, t. 45, Warszawa 2007–2008, s. 125–134; Serwatka T., *Józef Piłsudski i Władysław Studnicki – dwie wizje Niemiec i Niemców*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1999, z. 10, s. 121–134; Suleja W., *Projekt programu Polskiej Partii Ludowej opracowany przez Władysława Studnickiego w 1901 r. Próba realizacji idei wyodrębnienia Galicji*, „Za Skarbca Kultury” 1976, s. 27, s. 41–57; tenże, *System polityczny Władysława Studnickiego (do roku 1918)*, [w:] *Twórcy polskiej myśli politycznej*, Wrocław 1978, s. 135–178; tenże, *Władysław Studnicki – w opozycji do myśli zachodniej*, [w:] *Twórcy polskiej myśli zachodniej*, pod red. W. Wrzesińskiego, Olsztyn 1996, s. 154–164; Strządała G., *Niemcy w myśli politycznej Władysława Studnickiego*, Opole 2011; Szpoper D., *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk 1999; Weinstein J., *Władysław Studnicki w świetle dokumentów hitlerowskich II wojny*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1967, z. 11, s. 3–91.